

**Ю.О. ЛУПЕНКО, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, заслужений діяч науки і техніки України,
директор Національного наукового центру
«Інститут аграрної економіки»**

Стан та перспективи сталого розвитку сільських територій

Наприкінці минулого тисячоліття світова спільнота обрала нову парадигму – сталого розвитку, що передбачає гармонійний поступальний розвиток трьох ключових складових: економіки, навколошнього середовища та соціуму, тобто людини. Його забезпечення вимагає консолідації зусиль усіх сфер суспільства, і в першу чергу науки. Адже більшість задекларованих цілей сталого розвитку потребують активізації науково-технічного прогресу, запровадження інноваційної моделі, революційних технологічних, організаційних, управлінських та інших рішень, використання найкращих набутих знань.

Значна частина складових сталого розвитку зосереджена на сільських територіях, особливо це стосується природних ресурсів. Саме тому сталий розвиток сільських територій можна визначити базою сталого розвитку в цілому, принаймні для України, де сільська місцевість становить близько 90% території.

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» вже тривалий час вивчає основні питання розвитку сільських територій. Протягом 2011–2015 років вони досліджувалися в межах теми «Розробити стратегію розвитку сільських територій та громад: теоретичні і практичні засади», хоча окремі питання (земельні відносини, використання природних ресурсів, організації виробництва, управління сільських розвитком та ін.) досліджувалися в межах інших тем науково-дослідних робіт.

За результатами досліджень були підготовані Стратегічні напрями розвитку сільсь-

кого господарства України на період до 2020 року (2012), які охопили питання сталого розвитку сільських територій, Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року (2013), проект Концепції розвитку сільських територій на період до 2020 року (2015), посібник для голів сільських рад «Розвиток сільських територій» (2012), пропозиції та розрахунки до плану заходів, передбачених Концепцією розвитку сільських територій на період 2016–2025 років, щодо джерел фінансування та оцінки результативності цієї Концепції, схваленої Кабінетом Міністрів України та ін.

У 2016–2020 роках вестимуться дослідження «Теоретико-методологічне забезпечення соціально-економічного розвитку сільських громад та територій», а також інші питання розвитку сільських територій.

Якщо оцінювати економічну складову сталого розвитку сільських територій, то останнім часом тут намітилися чіткі позитивні тенденції. Зокрема, стабілізувалося на досить високому рівні виробництво валової продукції сільського господарства та зерна, постійно зростає експорт сільськогосподарської продукції, рівень заробітної плати та доходи сільських жителів.

Водночас у соціальній сфері потребує вирішення низка проблем. Зокрема, рівень бідності сільського населення продовжує залишатися високим, заробітна плата у сільському господарстві майже на 30% нижча від середньої по економіці, чисельність сільського населення зменшується вищими тем-

пами, ніж міського, до того ж внаслідок перевищення смертності над народжуваністю.

Від 1990 року кількість сільських населених пунктів зменшилась на 1,5 % (на 427 сіл), однак частка малих сіл (до 99 жителів) зросла з 19,6 до 27,7 %, а великих (500 і більше) – зменшилась з 39,5 до 32,2 %. Певні ризики криються в об'єднанні територіальних громад, оскільки, як свідчать результати досліджень, існує висока залежність між кількістю сільрад і сіл.

Потребує уваги рівень розвитку соціальної інфраструктури, який в 11 регіонах України нижчий, ніж у середньому по країні.

Постійно загострюються й проблеми збереження лісів та інших зелених насаджень, водойм, біологічного різноманіття.

Дослідження розвитку сільських територій дозволило виділити основні його напрями та характеристики, серед яких:

- сільські території, що мають розвинене сільське господарство. Виробничий чинник є основним у формуванні економічної бази для розвитку людського капіталу і соціальної сфери;

- сільські території розміщені біля великих міст і зазнають впливу урбанізації на економічні процеси й соціальні умови. Виробництво зорієнтоване на потреби міського населення. Розвиток цих територій формується під впливом міст, населення яких має вільний доступ до об'єктів соціальної інфраструктури;

- сільські території, що розміщені на значній відстані від центрів ділової активності, характеризуються низьким рівнем активності господарчих систем (особливо малолюдних);

- сільські території, розміщені в рекреаційних зонах, характеризуються розвитком соціальної інфраструктури і станом ринків специфічних товарів і послуг.

Основними чинниками, що зумовлюють розвиток сільських територій, є рівень доходів, бідність, безробіття, активізація процесів міграції, «вимирання» і старіння сіл; нерозвиненість інфраструктури; диспропорції регіонального розвитку, що зумовлюють диференціацію соціально-економічних умов; інерційний характер мислення та поведінки сільських жителів; нижчий рівень освіченості порівняно з міськими жителями; неузго-

дженість дій між органами місцевого самоврядування і державними структурами; недосконалість інституціонального середовища, що призводить до загострення економічних, соціальних і екологічних проблем; обмеженість інформаційно-аналітичного забезпечення розвитку сільських територій.

Ознайомлення з європейським досвідом розвитку сільських територій засвідчило, що в Європі застосовують три відповідні основні концепції. Передусім, це виробнича концепція або концепція розвитку сектора економіки, що ідентифікує розвиток сільських територій із загальною модернізацією сільського господарства та агропродовольчого виробництва.

Іншою концепцією є так звана концепція зближення, яка зв'язує розвиток сільських територій виключно через зменшення відмінностей між найбільш відсталими сільськими регіонами й іншими галузями економіки.

Ще одна концепція використання можливостей території ідентифікує розвиток сільських територій з розвитком сільських районів у цілому, використання усіх наявних ресурсів.

Стосовно моделей розвитку сільських територій, то в Європі використовуються три основні: галузева, що опирається на розвиток сільського господарства; перерозподільча, що передбачає скорочення розриву між найбільш відсталими сільськими районами й іншими галузями економіки; територіальна модель, за якої розвиток сільських територій здійснюється на основі формування відповідних взаємозв'язків усередині локальної економіки. Причому в більшості країн поєднуються галузева та територіальна моделі.

В Україні сформувалися п'ять основних моделей розвитку сільських територій:

- галузева (міжгалузева), що базується на ототожненні сільського розвитку із загальною модернізацією сільського господарства та агропродовольчого комплексу, враховуючи диверсифікацію економічної діяльності на селі;

- перерозподільча, що пов'язує сільський розвиток із зменшенням відмінностей між найвідсталішими сільськими регіонами та іншими секторами економіки;

- територіальна (клusterна), що передбачає локальне формування економічно активних територіальних громад або територій

на основі інтеграції усіх компонентів сільського розвитку, включаючи різні галузі;

- селоцентристська (селозберігаюча), що передбачає пріоритетне задоволення інтересів та збереження традицій сільського населення, характерних інституційних особливостей сільських територій;

- змішана, що ґрунтуються на використанні окремих компонентів різних моделей, переважно галузевої і територіальної.

Модель розвитку сільських територій достатньо складна і багатофакторна. Серед її ключових елементів економічний (підприємництво, бюджет), ресурсний (природний), соціальний (інфраструктура) та людський капітали, державне регулювання та самоорганізація тощо.

Базовим елементом загальної моделі має бути селянин, житель сільської місцевості. Для забезпечення сталого розвитку селянинові потрібно надати можливість реалізувати власну підприємницьку ініціативу, насамперед у сільському господарстві, через розвиток сімейного фермерства та багатоукладного виробництва. На основі цього на селі якісно і кількісно збільшиться середній клас, а фінансово спроможні, ініціативні сільські громади спрямовуватимуть свою діяльність на забезпечення високої якості життя сільських жителів і збереження довкілля. Сукупно зазначені компоненти моделі (селянин-власник, потужний середній клас, фінансово

і соціально спроможна сільська громада) у поєднанні з ефективною державною політикою можуть і повинні забезпечити стабільний розвиток сільських територій.

Сформовані в процесі досліджень пріоритети соціально-економічного розвитку сільських територій включають шість блоків:

- ідентифікація ключових проблем розвитку сільських територій, джерел і характеру їх походження;

- пошук пріоритетних видів економічної діяльності в сільській місцевості стосовно диверсифікації ризиків;

- визначення шляхів подолання бідності сільського населення, зниження рівня безробіття та підвищення якісного задоволення потреб сільських жителів;

- зменшення диференціації між рівнем доходів та якості життя різних соціальних груп населення;

- прогнозування стратегічних показників;

- розробка організаційно-економічних механізмів активізації головних сфер діяльності аграрної сфери економіки;

- орієнтація на децентралізацію управління в підходах до стимулювання соціально-економічного розвитку сільських територій.

Їх забезпечення пропонується здійснювати на основі розробленої в ННЦ «Інститут аграрної економіки» концептуальної моделі соціально-економічного розвитку сільських територій.

Підсумовуючи напрацювання Інституту й узагальнюючи результати наукових досліджень у сфері сталого розвитку сільських територій, можна сформувати наступні висновки і пропозиції.

1. Сталий розвиток сільських територій вимагає гармонізації усіх його складових, передусім соціальної (зайнятість, якість життя) та екологічної (збереження довкілля).

2. Формування моделей розвитку сільських територій має здійснюватися з урахуванням особливостей регіону та місцевозаштування їх.

3. Базовим елементом моделі має бути селянин-власник сільськогосподарських угідь, за рахунок господарювання якого формуватиметься середній клас на селі й поліпшуватиметься якість життя сільських жителів.

4. Сталий розвиток сільських територій потребує завершення земельної реформи,

запровадження обігу земель сільськогосподарського призначення на користь осіб, що проживають і самостійно господарюють на сільських територіях. На цій основі буде сформовано продуктивний соціальний капітал, забезпечуватиметься ефективне використання економічного та природного капіталу.

5. Сільський розвиток потребує збільшення державної підтримки, передусім розвитку сільських громад, малого та середнього підприємництва, створення нових робочих місць та належної інфраструктури.

6. Для забезпечення сталого розвитку має бути максимально збережена існуюча сільська поселенська мережа, але з новим якісним наповненням.

7. Україна потребує окремої Стратегії сталого розвитку сільських територій як держава з розвинутим аграрним сектором, багатим довкіллям і великою часткою сільського населення.

*

*Andrzej KOWALSKI, professor, habilitation doctor of economic sciences, director
Pawel CHMIELIŃSKI, doctor of philosophy,
Adam WASILEWSKI, doctor of philosophy*
Institute of Agricultural and Food Economics – National Research Institute

Institutional conditions of innovation transfer to agriculture and rural areas in Poland

When considering the issue of institutional support for the transfer of innovation must be first and foremost in mind the fact that it can be a form of state interference in market processes. From the theory of prosperity, it is clear, however, that the market economy is inherently efficient (Feldman, Serrano 2006 Mas-Colell et al., 1995, Herbener, 1997). The existence of a market economy in the European Union should therefore lead to the widespread use of innovation as a source of performance (Aghion, Jarave 2015 Arrow 1962 Thirtle, Ruttan 1987). In this

case, support the transfer of knowledge and implementation of new innovative solutions should be superfluous and even leading to deterioration in efficiency. This can in fact be considered as a form of interventionism, which is not conducive to improving efficiency (Ajefu, Barde 2015 Cordato 1980 Grand 1991) - of course if these activities are directed only to a specific group of companies.

The economic literature indicates, however, the existence of market failure (Stiglitz 2004), which is a source of inefficiency. Therefore, we can believe that imperfect competition, asymmetric information and other market failures are limiting to a certain extent the use of innovation as a source of efficiency. An example of